

DEĞİŞEN ENERJİ JEOPOLİTİĞİ VE AFRİKA'DAKİ İÇ SAVAŞLAR

CHANGING ENERGEOPOLITICS AND CIVIL WARS IN AFRICA

Mürsel BAYRAM*

Özet

Devletlerin daha fazla güç ve refah elde etmek için yürüttükleri ekonomi-politik rekabetin bir boyutu da enerjeopolitik rekabettir. Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupalı kolonyalist güçler arasında başlayan bu rekabet, günümüzde daha çok Amerika Birleşik Devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında yaşanmaktadır. İki büyük güç arasındaki enerjeopolitik rekabetin en görünür olduğu kıta ise Afrika'dır. Büyük güçlerin mücadelesi, Afrika'daki iç savaşların seyrini etkileyen bir faktördür. Buradan hareketle çalışmamızda, enerji jeopolitiğinin konjonktürel değişimi analiz edilmekte, enerji kaynakları ile iç savaşların ilişkisine dair teorik bir perspektif sunulmakta ve Afrika'da uluslararası enerjeopolitik rekabetten etkilenen örnek iç savaşlar incelenmektedir. Sonuç olarak, gerek büyük güç mücadelelerinde gerekse iç savaşlarda enerji kaynaklarının araçsal bir rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Jeopolitiği, Yeni Savaşlar, Angola, Nijerya, Darfur

Abstract

Energeopolitical competition is an aspect of the political-economical competition among the states vying for more power and welfare. This competition started between the European colonialist powers after the Industrial Revolution. Today it is staged a fortiori between the United States of America and the People's Republic of China. Africa is one of the regions in which the competition between those two Great Powers is visible enough. The so-called Great Power struggle is a factor effecting the course of civil wars in Africa. Starting from this point of view, the present study subsumes an analysis of conjunctural changes in global energy geopolitics, followed by a theoretical perspective on the relationship between energy resources and civil wars, and three cases of African civil wars affected by the international energeopolitical competition. It is concluded that energy resources play a substantially instrumental role in both Great Power struggles and civil wars.

Keywords: Energy Geopolitics, New Wars, Angola, Nigeria, Darfur

Giriş

İnsanlığın ve enerjinin tarihi birbirine paraleldir. Zira tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlık, basit enerji döngüsünün başlangıcını teşkil eden ısı ve ışık faktörlerine ihtiyaç duymuştur. Üçüncü faktör olarak hareket enerjisinin ortaya çıkmasıyla birlikte enerji, giderek insanlığın hem temel ihtiyaçlarını hem konforunu tayin eden bir unsur haline gelmiştir.¹ Bir bakıma modern medeniyetin oksijeni olan enerji, bu öneminden dolayı devletlerin millî çıkarları, güvenliği ve egemenlikleri açısından hayati önem arz eden ve dolayısıyla doğrudan denetim ve müdahalelere açık olan stratejik bir unsurdur. Haliyle uluslararası ekonomi-politik

---

* Okutman, Ahi Evran Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı. murselbayram@gmail.com

¹ M. Faruk Demir, *Enerji Oyunu*, Ayrım, İstanbul, 2010, s. 15.

güç mücadelesinin de ana unsurlarından biridir enerji.

Dünya birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların yüzde 90'lara varan bir ağırlığının olduğu² ve kömür çağından petrol çağına geçişle birlikte fosil yakıtlar arasında petrolün ön plana çıktığı bilinmektedir. Yüksek enerji içeriğine sahip olan petrol, hâlihazırda enerji tüketen araçların teçhizat stoku göz önünde bulundurulduğunda, dünya enerji tüketiminde ilk sırada yer almaya devam etmektedir.³ Bu itibarla küresel ekonomi-politik rekabetin merkezine yerleşen petrol, ansiklopedik tanımların dar çerçevesi içinde kalan “masum bir enerji kaynağı” olmaktan çıkmaktadır.⁴

Enerji jeopolitiğinin küresel rekabete yansımaları incelendiğinde, tarihsel olarak üç temel rekabet kalıbının olduğu görülmektedir: Birincisi kolonyalist döneme has Anglosakson-Fransız rekabeti, ikincisi Soğuk Savaş bloklaşması, üçüncüsü günümüzün belirginleşen özelliği olan Çin-Amerikan rekabeti. Makalede, enerji kaynakları ile iç savaşların ilişkisi analiz edildikten sonra bu üç dönemin enerji rekabetiyle ilgili özellikleri Afrika'daki üç iç savaş (Angola, Nijerya, Sudan) üzerinden örneklenmiştir.

1. Enerji Jeopolitiğinin Değişen Konjonktürü

Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, enerji arzı ve talebiyle ilgili tüm coğrafi unsurları içerir. Bunlar ana hatlarıyla kaynak (veya arz) coğrafyası, talep coğrafyası ve ulaşım coğrafyası şeklinde kategorize edilebilir. Millî güvenliğin parçası olan enerji güvenliği, söz konusu coğrafyaların tamamını ilgilendirmektedir. Çünkü enerji ihtiyacını güvence altına almak isteyen devletler, yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına tutarlı fiyatlarla, istikrarlı bir kaynaktan, fiilî olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkânları vasıtasıyla ve adil dağılım çerçevesinde erişebilmeyi amaçlarlar.⁵

Enerji jeopolitiği, üç unsuru içinde barındırmaktadır: enerji, coğrafya ve siyaset. Yeni rezervlerin devreye girmesi, mevcut rezervlerin bulunduğu bölgelerin değişen siyasî koşulları, büyük enerji tüketen ulusların enerji taleplerindeki değişimler, enerji jeopolitiğinin sürekli güncellenmesini gerektirmektedir. Petrol rezervlerinin yüksek olduğu Orta Doğu'da patlak veren radikal sosyo-politik gelişmeler, Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi devasa nüfuslu ülkelerin enerji taleplerindeki hızlı artış eğilimi, alternatif enerji arz coğrafyası olarak Afrika kıtasının ön plana çıkması, küresel enerji jeopolitiğinin yeniden tanımlanmasını gerektiren durumlardır.

Enerji jeopolitiğinde arz ve ulaşım coğrafyasındaki gelişmeler hassaten önemlidir. Örneğin, 2010'un sonuna yaklaşıldığında Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan ve Devlet Başkanı Zeynelabidin bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle neticelenen protesto gösterileri, “domino etkisi” yaratmış ve 2011 yılı başlarında Mısır, Yemen, Libya ve son olarak Suriye'de yönetim karşıtı gösterileri tetiklemiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan bu isyan dalgasının uluslararası piyasalardaki en büyük yansımalarından birisi petrol fiyatlarındaki artış olmuş; özellikle Mısır'daki olayların akabinde petrolün varil fiyatı 100 doları aşmıştır.⁶ Bu artış,

² Necdet Pamir, “Küresel Enerji Trendleri”, *Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyet'in Yüzyüncü Yılında Türkiye ve Dünya*, ASAM, Ankara, 2006, s.148.

³ İdris Demir, “İsrail Enerji Arz Güvenliği”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2008, s.98.

⁴ Suat Parlar, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

⁵ Cenk Sevim, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, *Journal of Yaşar University*, Cilt 26, Sayı 7, 2012, s. 4380-4386.

⁶ Matthew Hulbert, “Egypt and Global Oil Market: Geopolitics is Back,” *Globalist*, 4 Şubat 2011.

Mısır'ın petrol kaynakları üzerinde konumlanmış olmasından ziyade Orta Doğu petrolünü küresel pazarlara taşıyan önemli bir transit rotayı (Süveyş Kanalı) kontrol ediyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Enerji jeopolitiğiyle ilgili bölgesel ve küresel hâkimiyet mücadeleleri ise temelde kapitalizmin doğasından kaynaklanan bir yapısal sorunla ilişkilidir. Kapitalist devletler, ortaya çıkan zenginlik fazlasını refah artırıcı tedbirlerle ülke içinde yeniden taksim etmek yerine ülke dışında kâr elde edecek şekilde yeniden yatırıma dönüştürmeyi tercih ederler.⁷ Bu da doğal olarak büyük tekel gruplarının yabancı ülkelerle ilişki geliştirmelerine ve nüfuz bölgelerini genişletmelerine bağlıdır. Söz konusu genişleme, rakip ülkelerin zararına olacağı için uluslararası çatışmalar kaçınılmaz hale gelmekte; 19. yüzyıldaki gibi “hammadde kaynakları umuduyla henüz paylaşılmamış dünya köşelerinin ya da paylaşılmış olup da yeniden paylaşılması söz konusu olan toprakların bölüşülmesi”⁸ için çetin bir küresel rekabet ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bu rekabet, doğrudan doğruya belli toprakların kontrolü şeklinde değil, buraların doğal ve beşerî kaynaklarının büyük güçlerin çıkarlarına hizmet eder hâle getirilmesi biçiminde tezahür etmektedir. ABD'nin Orta Doğu'nun petrol rezervlerini kontrol etme ve Çin'den başlayıp Avrupa'ya kadar rakip güçlerin hayat damarlarını tıkama hamlesi de bu stratejinin ürünüdür.⁹

ABD, askerî gücünü kullanarak ekonomik çıkarlarını küresel çapta egemen kılmak için Irak'a müdahale etmiş ve bu yolla hegemonyasını pekiştirmiştir. ABD'nin Irak'a petrol için müdahale ettiğini ve buradaki petrolü sadece kendisi için istediğini düşünmek olayı fazla basite indirgemek anlamına gelir. Zira ABD, bütün büyük Batılı güçler arasında Orta Doğu petrollerine en az bağımlı olan ülkedir. Ortadoğu petrollerine asıl bağımlı olan ülkeler Çin, Hindistan, Japonya ve Avrupa ülkeleridir.¹⁰ O halde ABD'nin asıl amacı, dünyanın en zengin petrol bölgelerini ele geçirip petrolü rakiplerine karşı koz olarak kullanmaktır. Dünyanın temel enerji arz ve ulaşım coğrafyaları üzerinde askerî üsler kurarak Çin, Rusya, Hindistan gibi dünya siyasetinde söz sahibi olma potansiyeli taşıyan ülkelere karşı “önleyici savaşlar” ihdas eden ABD, böylelikle stratejik rakiplerinin petrole ulaşmak için kendisine bağımlı kalmasını sağlamaktadır.¹¹

Enerji jeopolitiğinde ABD'nin konumunu etkileyen en önemli gelişme, dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin yavaş yavaş Atlantik'ten Asya-Pasifik'e kaymasıdır. Son zamanlarda Asya-Pasifik bölgesinin, özellikle de Çin'in yükselişi ve bu yükselişin Batı'nın çıkarları için oluşturduğu “tehditler” dikkat çekmektedir.¹² Bu bağlamda ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalelerinin en temel hedeflerinden biri de Çin'e enerji akış yollarını kontrol etmektir.¹³

“Çin tehdidinin” en görünür olduğu bölgelerden biri Afrika'dır. Afrika, 1987'de dünya petrol rezervlerinin yüzde 6'sını barındırırken, bu oran 2007'de yaklaşık yüzde 10'a çıkmıştır.¹⁴ Kıtadaki petrol üretiminin artışı, yeni rezervlerin keşfi ve İran Körfezi dışında petrol arzının

⁷ John Atkinson Hobson, *Imperialism: A Study*, Cosimo, New York, 2005.

⁸ Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Eriş, 2003, s. 85.

⁹ Hayri Kozanoğlu, *21. Yüzyılın Sosyalizmi İçin: Hem Eşitlik Hem Özgürlük*, İthaki, İstanbul, 2006, s. 99.

¹⁰ Alex Callinicos, “Emperyalizm teorisi günümüzü açıklıyor mu”, <http://marksizmgunleri.org> (30 Mayıs 2012).

¹¹ Samir Amin, *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*, Maki, Ankara, 2004, s.87.

¹² Padraig R. Carmody ve Francis Y. Owusu, “Competing Hegemons? Chinese versus American Geo-economic Strategies in Africa,” *Political Geography*, Cilt 26, Sayı 5, 2007, s. 504 – 524; Michael Klare, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, Metropolitan Books, New York, 2008.

¹³ Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar: Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, Yasak Elma, İstanbul, 2007, s. 208.

¹⁴ *BP Statistical Review of World Energy*, Haziran 2008, s.6.

çeşitlendirilmesine yönelik arayışlar, başta Çin olmak üzere birçok devletin 2000'li yılların başından itibaren Afrika'ya daha fazla ilgi duymasına neden olmuştur.¹⁵

Çin'de 1970'lerin sonundan itibaren açılım ve reform politikaları sonucunda ortaya çıkan hızlı ekonomik büyüme, ciddi oranda doğal kaynak ve enerji ihtiyacını beraberinde getirmiştir. 1993'te net petrol ihracatçısı haline gelen Çin, müteakip 10 yıl zarfında dünyanın en büyük ikinci petrol ithalatçısı konumuna yükselmiştir. ABD'nin Orta Doğu'daki petrol kaynaklarını ve bu kaynakların dünya ticaretine açılma noktalarını tek taraflı olarak kontrol etmesi nedeniyle Çin, petrol sağladığı kaynakları çeşitlendirme ihtiyacı hissetmiş; bu bağlamda, diğer ülkelerin girmekten çekindiği Nijerya ve Sudan gibi siyasî ve ekonomik riskler taşıyan pazarları da enerji talep edebileceği kaynaklar olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ülkenin enerji talebindeki artışa bağlı olarak Çin-Afrika ticaretinde muazzam bir büyüme gerçekleşmiştir. Çin-Afrika ticareti, 1965 yılında 250 milyon dolar civarında iken bu rakam 2000 yılında 10 milyar dolara ulaşmış, 2013 yılında ise 210 milyar doları aşmıştır. Böylece Çin, Afrika'nın geleneksel ortakları olan ABD, Fransa ve İngiltere'yi geride bırakarak kıtanın en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir.¹⁶

Kıtanın ticarî eğilimleri giderek Çin lehine değişirken Çinli şirketler, Exxonmobil ve Shell gibi çok uluslu şirketlerle rekabet edebilecek duruma gelmişlerdir.¹⁷ Batılı şirketler karşısında Çin'in artan rekabet gücü ve kıtada Sudan gibi Amerikan çıkarlarıyla bağdaşmayan ülkelerle işbirliği geliştirmesi, ABD'nin siyasî ve ekonomik hegemonyasına tehdit olarak algılanmıştır. AFRICOM'un kurulması, Fransa'nın Mali'ye müdahalesi, Batı'daki kampanyalarda Çin'in başta Sudan olmak üzere Afrika politikasının hedef alınması temelde bu algının bir tezahürüdür. Bunlar, Batı ve Doğu dünyaları arasında Afrika üzerinden yürütülen bir ekonomi-politik rekabete işaret etmektedir. Söz konusu rekabet, Darfur sorununda görüldüğü gibi Afrika kıtasında yaşanan iç savaşların hızla uluslararası bir soruna dönüşüp daha girift hale gelmesine neden olmaktadır.

2. Enerji Kaynaklarının İç Savaşlardaki Rolü

Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji kaynaklarının kontrolü veya kaynaklardan elde edilen gelirin paylaşımı gibi konularla ilgili çatışmalarda dramatik bir artış yaşanmıştır. Bu artışla birlikte birçok devlet hem ekonomik anlamda gerilemiş hem de siyasî olarak istikrarsızlaşmıştır.¹⁸ Liberya'dan Sierra Leone'ye, Kamboçya'dan Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne kadar birçok ülkenin kurumsal ve idarî yapılarının zayıflamasına neden olan bu çatışmalar aynı zamanda bölgesel istikrarsızlıkları tetikleyerek hafif silahların artması ve paralı asker faaliyetlerinin tekrar hız kazanması gibi birçok önemli güvenlik sorununu beraberinde getirmiştir.¹⁹ Daha da önemlisi, çok sayıda insanın ölümüne, sakat kalmasına veya yurtlarını terk etmelerine neden olmuştur. Tahrip düzeyine bakıldığında bu tarz iç savaşların

¹⁵Philip Le Billon, "Oil And Armed Conflicts in Africa", s. 77-79; Carmody ve Owusu, "Competing Hegemons...", s. 504.

¹⁶Mürsel Bayram, "Afrika'da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları", *ASOS Journal*, Yıl 4, Sayı 28, 2016, s. 504.

¹⁷João Bosco Monte, "China e África: A Política de Pequim para o Continente Africano", *Meridiano 47- Boletim de Análise de Conjuntura em Relações Internacionais*, No. 116, Mart 2010, s.12

¹⁸Abiodun Alao ve Funmi Olonisakin, "Economic Fragility and Political Fluidity: Explaining Natural Resources and Conflicts", *Managing Armed Conflict in the 21th Century*, Frank Cass, Londra, 2001, s. 23

¹⁹Alao ve Olonisakin, "Economic Fragility and Political Fluidity...", s. 23.

bilançosu hayli ağırdır. 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı milyonlarca insanın ölümüne neden olurken yaklaşık 75 ülkede yaşanan daha küçük çaplı savaşlar bu iki dünya savaşındakinden daha fazla ölüm ve yıkım ile sonuçlanmıştır.²⁰ Ne yazık ki bu ülkelerde silahlı çatışmalara bağlı olarak hayatını kaybedenlerin yüzde 90'ından daha fazlasını siviller oluşturmuştur.²¹

1960–1999 yılları arasındaki büyük ölçekli 52 iç savaşın analizinden elde edilen sonuca göre, kaynak bakımından zengin olan bir ulusun iç savaş yaşama riski sınırlı kaynakları olan bir ulusun iç savaş yaşama riskinden daha yüksektir.²² Enerji kaynakları hem çatışmaları tetiklemekte hem de yaşanan çatışmaların süresini ve ölüm bilançosunu olumsuz etkilemektedir. Özellikle petrol kaynaklarının yer aldığı bölgelerde çatışmaların süresinin daha uzun olduğu tespit edilmiştir.²³ Yani, petrolle çatışma bölgesi aynı olduğunda ölüm oranı daha fazla, petrol çatışma bölgesinin dışında ise ölüm oranı daha az olmaktadır.²⁴

Nehir yataklarında bulunan elmas gibi kolay yağmalanabilir bir kaynağın ayrılıkçı ayaklanmaları doğurma ihtimali daha yüksektir; petrol ve doğal gaz gibi yağmalanması zor kaynaklar ise daha çok ayaklanmanın üssü olan bölgede yer almaları durumunda ayrılıkçı hareketlere gerekçe olabilmektedir.²⁵ Doğal kaynakların bolluğu durumunda onları kontrol etme hırsı; kaynakların kıt olması yahut elde edilen gelirin eşit dağılmaması durumunda ise baş gösteren şikâyetler bir iç savaşı başlatma veya sürdürme gerekçesi olabilmektedir.²⁶ Bu durum daha çok düşük milli gelir düzeyine sahip olan veya Hollanda Hastalığı'na yakalanan ülkelerde gözlemlenmektedir.²⁷ Ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalması²⁸ dolaylı olarak ekonomik şikâyetlere yol açmakta; doğal kaynağın çıkarıldığı, üretildiği veya işlendiği bölgelerin zenginlikten pay alamadığı yönündeki mahrumiyet algısını pekiştirmektedir.²⁹ Bilhassa bir etnik grubun yoğun olarak yaşadığı bölgede bulunan doğal kaynakların merkezî hükümet tarafından “gasp edildiği” ve bölgedeki etnik çoğunluğun refahı için kullanılmadığı düşüncesi, ayrılıkçı bir hareketi tetikleyebilmektedir.

Burada dikkate şayan nokta, değerli bir kaynağın keşfedildiği çoğu ülkede, keşfedilen kaynağın üzerinde yaşayan ve bir müddet sonra ayrılma hakkının olduğunu iddia eden bir etnik grubun ortaya çıkmasıdır. Etnik olarak farklılaşmış bütün toplumlarda “safkan” bir siyasî varlık oluşturma hayali kuran milliyetçiler vardır ama kaynakların keşfiyle birlikte bu milliyetçi hareketlerin şiddete başvuran ayrılıkçı bir harekete dönüşme potansiyeli artmaktadır. Bu tür

²⁰ Sandra Cheldelin, Daniel Druckman ve Larissa Fast, *Conflict: From Analysis to Intervention*, Continuum International, Londra ve New York, 2003, s. 9

²¹ UNDP Human Development Report, Oxford University Press, 1994, s.47

²² Paul Collier, “The Market for Civil War”, *Foreign Policy*, Mayıs/Haziran 2003, s. 40.

²³ Halvard Buhaug, “Geography, Rebel Capability, and the Duration of Civil Conflict”, *Journal of Conflict Resolution*, 2009, Cilt 53, Sayı 4, ss. 544–569.

²⁴ Paivi Lujala, “Deadly Combat over Natural Resources: Gems, Petroleum, Drugs, and the Severity of Armed Civil Conflict,” *Journal of Conflict Resolution*, 2008, 53(1), s. 50–71.

²⁵ Michael Ross, “Oil, Drugs and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War”, (Ed.) Karen Ballentine ve Jake Sherman, *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Boulder, CO, 2003, s. 47–70.

²⁶ Paul Collier ve Anke Hoeffler, “On The Economic Causes of Civil War”, *Oxford Economic Papers*, Cilt 50, Sayı 4, ss.563–573.

²⁷ Collier, “The Market for Civil War”, s.41-42.

²⁸ Bu durum, ilk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı adıyla bilinmektedir.

²⁹ Macartan Humphreys, “Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms”, *Journal of Conflict Resolution*, 2005, Cilt 49, Sayı 4, ss. 508–537.

ayrılıkçı hareketler, savunuculuğunu üstlendiği etnik grubun yaşadığı sıkıntılara, bölgenin ihmal edildiğine ve gelir dağılımından eşit pay alamadıklarına vurgu yapan bir söylemle meşruiyet kazanmaya çalışırlar. Fakat etnik grupların spesifik taleplerini ve siyasî eylemlerini meşrulaştırmanın temelinde çıkarlar yatmaktadır.³⁰ Diğer bir deyişle, kaynak gelirlerinden eşit pay alma gibi söylemler, kimlik politikalarının meşrulaştırılmasına yönelik demagojik birer araç olabilmektedir. Gurr'un da belirttiği gibi, etno-politik ayaklanmalar en çok güçlü bir *kimliğe* sahip gruplarda ortaya çıkar; siyasî, ekonomik ve kültürel *şikâyetler* etnik grubun örgütlenmesi açısından teşvik edici unsurları oluşturur; bu unsurları kullanabilen etkili bir liderlik, grubun *mobilizasyon* kapasitesini artırır; dış faktörler ise grubun devlete karşı mobilize olma *fırsatlarını* belirler.³¹

2.1. Dış Destekli İç Savaşlarda Enerji Kaynaklarının Rolü

Enerji kaynaklarıyla bağlantılı çatışmaların “dış faktör” boyutu zamanla farklı şekiller almıştır. Kolonyal dönemde daha çok doğrudan müdahaleler gerçekleşmiştir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında Güney Afrika'da yeni kurulmuş olan Boer cumhuriyetlerinde altın ve elmasın keşfiyle birlikte bir yandan İngiltere tarafından ilhak edilmeye karşı güçlü bir direniş ortaya çıkarken diğer taraftan İngiliz maden arayıcıları bölgeye akın etmişlerdir. Boer otoriteleri bu İngiliz *uitlander*lara (yabancılara) siyasî haklar vermeyi reddedince De Beers Madencilik Şirketi'nin kurucusu Cecil Rhodes ve diğer İngiliz müteşebbisler, Boer Savaşı'nda yer almak üzere İngiliz yerleşimci milisleri silahlandırmıştır.³² Bir başka örnek olan Belçika'nın yönetimindeki Kongo'da ise bağımsızlık mücadelesi baş gösterdiğinde Katanga vilayetindeki bakır madenleri üzerindeki kontrolünü güvence altına almak isteyen Belçika, Moise Tshombe'nin öncülük ettiği ayrılıkçı hareketi desteklemiştir.³³ Paralel bir örnek de Fransa'nın Sahra politikasıdır. Cezayir'deki bağımsızlık mücadelesi nedeniyle çıkarlarının tehlikeye düştüğünü gören Fransız Hükümeti, kaynak yönünden zengin olan Sahra'nın güney bölgesinde kurumsal bir ayrılıkçı hareket (*Organisation Commune des Regions Sahariennes*) organize etmiş ve bugünkü Moritanya ile Mali'nin bir kısmı da dâhil olmak üzere bu bölgeyi doğrudan Paris'in kontrolüne tabi kılmıştır.³⁴

2.1.1. Neo-kolonyal İngiliz-Fransız Rekabeti Örneği: Nijerya İç Savaşı

Neo-kolonyalist İngiliz-Fransız rekabetini örnekleyen bir vaka olarak Nijerya iç savaşı incelenebilir. 1960 yılında İngiltere'den bağımsızlığını elde eden Nijerya'da bağımsızlık sonrasında etnik ve dinî farklılıklar³⁵ keskinleşmiş ve çoğu zaman askerî darbelerle neticelenen bir dizi ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu kaotik ortamda, Doğu Nijerya Valisi olarak görev yapmakta olan Albay Çukvemeka Odumegvu Ojukvu, 30 Mayıs 1967'de Biafra'nın

³⁰ André Lecours, “Ethnonationalism in the West: A Theoretical Exploration”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 1, Sayı 6, 2000, ss.107-108.

³¹ Ted Robert Gurr ve Will Moore, “Ethnopolitical Rebellion: A Cross Sectional Analysis of the 1980s with Risk Assessments for the 1990s”, *American Journal of Political Science*, Cilt 41, Sayı 4, 1997, s.1079–1103; Gregory D. Saxton, “Repression, Grievances, Mobilization, and Rebellion: A New Test of Gurr's Model of Ethnopolitical Rebellion”, *International Interactions*, 31, s. 3.

³² Thomas Pakenham, *The Boer War*, Weidenfield and Nicolson, Londra, 1997.

³³ Jean-Marie Ballancie ve Arnaud de La Grange, *Mondes Rebelles: Guerres Civiles et Violences Politiques*, Michalon, Paris, 1999.

³⁴ Ali Aissaoui, *Algeria: The Political Economy of Oil and Gas*, Oxford University Press, 2001, s. 47–49.

³⁵ Batı Afrika'da yer alan Nijerya'da 250'den fazla farklı diyalekt konuşan çok sayıda etnik grup yaşamaktadır. Kuzeydeki Fulani/Hevsalar, batıdaki Yorubalar ve doğudaki Igbolar nüfusun yüzde 68'ini; Edo, Ijaw, Kanuri, Ibibio, Ebara Nupe ve Tiv etnik grupları ise yüzde 27'sini teşkil etmektedirler. Nüfusun yüzde 55'i Müslüman, yüzde 35'i Hıristiyan, yüzde 3'ü animisttir. Ülkede çoğunluk olan Müslüman nüfus ülkenin kuzeyinde, Hıristiyan nüfus ise kuzeye nazaran daha verimli ve ormanların yoğun olduğu güneyde yaşamaktadır.

bağımsızlığını ilan etmiştir. Biafra'nın egemenliğini kabul etmeyen Yakubu Gowon yönetimindeki Nijerya Hükümeti, bölgeye 100 bin asker sevk etmiş; karşılık olarak Biafra'nın silaha sarılmasıyla 30 ay sürecek Nijerya İç Savaşı başlamıştır.³⁶

Biafra bölgesinde ayrılıkçı bir hareketin ortaya çıkması, bu hareketin merkezî hükümet tarafından bastırılması ve dış destek sırasında güdülen politikalarda büyük ölçüde bölgedeki petrol rezervlerinin rol oynadığı söylenebilir. Nijerya petrolünün büyük kısmı Biafra bölgesinde yer almaktaydı. Bölgedeki en önemli üretici şirket ise kısmen İngiltere Hükümeti'nin mülkiyetinde olan Shell'di. Bölgede bağımsızlık ilan edildikten sonra Ojukwu, şirketin imtiyaz ücretlerini bundan böyle Nijerya hükümetine değil Biafra'ya ödemesini talep etmiş; Shell de borcunun geri kalanını bilahare ödemek kaydıyla 250 bin sterlinlik sembolik bir ödeme yapmayı kabul etmiştir.³⁷ Ojukwu'nun petrol sahaları üzerinde *de facto* kontrol sahibi olduğu gerçeğinden hareketle İngiltere, şirketin bu kararını desteklemiştir. Ancak Nijerya Hükümeti'nin Biafra'yı ablukaya alarak petrol ihracatının önünü kesmesi, zaten bir ekonomik krizle boğuşmakta olan ve petrolünün yüzde 10'unu Nijerya'dan temin eden İngiltere'yi harekete geçirmiştir.³⁸ İngiltere Hükümeti'nin bu bağlamda birincil hedefi bu ablukanın kaldırılmasını sağlamak olmuştur. Nijerya Devlet Başkanı Gowon'un İngiltere'den silah talep etmesi, İngilizler için bir fırsat sunmuştur. Devlet Bakanı George Thomas, Gowon'un petrol konusunda yardımcı olması halinde istediği silahları temin etmek üzere Lagos'a yollanmıştır. Biafralıların Orta-Batı Nijerya'yı ve Benin'i işgal ederek askeri başarı göstermesi, İngiltere Hükümeti'ni meseleyi yeniden düşünmeye itmişse de yine Nijerya hükümetine silah tedarikine devam edilmesi kararlaştırılmış ve düşünüldüğü üzere mücadelenin Biafra aleyhine geliştiği görülünce bu tedarik artırılmıştır.³⁹ Buna karşılık, Biafralılara önemli miktarda silah sevkiyatı yapan Fransa ise bir yandan büyüklüğü ve potansiyeli ile Batı Afrika'daki Frankofon devletleri gölgede bırakan Anglofon Nijerya'yı parçalamayı amaçlamış, diğer yandan Biafra'da ilan edilen devletin başarılı olması durumunda bölgedeki petrolden alacağı payı göz önüne almıştır.⁴⁰ İngiltere'nin desteğiyle mücadelenin Nijerya lehine geliştiği anlaşılınca Fransa da yavaş yavaş Biafra'dan dezangaje olmuştur.

2.1.2. Soğuk Savaş Bloklama Örneği: Angola İç Savaşı

Kolonyal dönemdeki doğrudan müdahalelerin yerini Soğuk Savaş döneminde vekil savaşları almıştır. Bunu Angola üzerinden örneklemek mümkündür. Çok daha güçlü emperyalist devletler Afrika kıtasından çekilmiş olmasına rağmen kıtadaki varlığını sürdürmekte ısrar eden Portekiz, kolonilerindeki yeraltı zenginliklerinin işletme haklarını uluslararası tekellere bırakarak bu tekellerin mensup olduğu ülkelerin desteğiyle kolonyalizmini bir müddet daha sürdürmüş, ancak kolonilerinde sürdürülen savaşlar Portekiz bütçesinin yüzde 43'ünden fazlasına tekabül etmeye başlayınca bu külfetten kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda Angola, 1975 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Angola'da Portekiz sömürge yönetimine tepki olarak doğan hareketler, bağımsızlıktan sonra birlikte mücadele vermek yerine kendi içlerinde ve aralarında üstünlük mücadelesine girişmişlerdir. Bu durum, Soğuk Savaş aktörlerini cezbetmiştir. Angola iç savaşında MPLA

³⁶ Alfred Obiora Uzokwe, *Surviving in Biafra: The Story of the Nigerian Civil War*, iUniverse, Lincoln, NE, 2003, s. xiv- xvi.

³⁷ Michael Leapman, "British Interests, Nigerian Tragedy", *The Independent*, 4 Ocak 1998.

³⁸ David Childs, *Britain since 1945: A Political History*, Taylor & Francis Group, New York, 2006, s.119.

³⁹ Geoffrey Birch ve Dominic St. George, *Biafra: The Case for Independence*, Britain-Biafra Association, 1968, s.31; Raph Uwechue, *Reflections on the Nigerian Civil War: Facing the Future*, Trafford Publishing, Victoria, Kanada, 2004, s. 85.

⁴⁰ "Secret papers reveal Biafra intrigue", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/589221.stm> (3 Ocak 2000); Alexander A. Arbatov, "Oil as a Factor in Strategic Policy and Action: Past and Present", *Global Resources and International Conflict*, Oxford University Press, 1986, s.34.

(*Movimento Popular de Libertação de Angola*) örgütü, Sovyetler Birliği, Küba, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Kuzey Kore hükümetleri tarafından desteklenirken MPLA ile çatışan UNITA (*União Nacional para a Independência Total de Angola*) örgütü de Amerika Birleşik Devletleri, İsrail, Fransa, Güney Afrika Cumhuriyeti, Mısır ve Suudi Arabistan hükümetlerinin vekil savaşçısı olarak varlık göstermiştir.⁴¹

Ülkedeki enerji kaynakları, Batı ve Doğu blokları veya Kapitalizm ile Komünizm arasında yürütüldüğü düşünülen iç savaşın paradoksal yönlerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Marksist MPLA rejiminin ayakta kalması ve iç savaşın finanse edilebilmesi petrol gelirlerine bağlı olduğu için MPLA, Amerikan şirketlerinin işlettiği petrol kuyularını ve rafinerilerini koruma mücadelesi vermiştir. Aynı şekilde yasadışı elmas ticareti ile Angola iç savaşı arasında da önemli bir bağ olduğu ortaya çıkmıştır. Alüvyal elmas üretimini kontrol eden UNITA'nın uluslararası yaptırımlara rağmen, Executive Outcomes ve De Beers gibi şirketler vasıtasıyla, çoğunluğu elmas satışından olmak üzere toplam 4 milyar dolara yakın gelir elde ettiği anlaşılmıştır. Kısacası, Angola'da çatışan örgütlerin liderleri ve çatışmalara müdahil olan devletler kendi jeopolitik gündemlerine göre hareket ederken buradaki iç savaş, zamanla kendi ekonomisini oluşturmuştur.⁴²

2.1.3. Yeni İç Savaşlar ve Çin-Amerikan Rekabeti Örneği: Sudan/Darfur Sorunu

Prusyalı general Carl von Clausewitz (1780–1831), savaşı “halk, ordu ve hükümet” unsurları ile karakterize etmişti.⁴³ Ancak, Clausewitz'in yaşadığı dönemden günümüze kadar yaşanan süreçte savaş alanlarında çok şey değişmiştir. 19. yüzyılda savaş alanlarında daha çok Kızılhaç gibi yardım kuruluşları ve savaş muhabirleri boy gösterirken 20. yüzyılda asker dışı unsurların savaş alanlarındaki varlığı giderek artmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışma alanlarında Birleşmiş Milletler kuruluşları, uluslararası örgütler, hükümet dışı kuruluşlar, hükümet temsilcileri, silahlı kuvvetler, medya organları, müteahhitler, danışmanlar ve akademik personel vb. çok farklı amaçlar peşinde koşan asker ve sivil unsur görülmeye başlanmıştır.⁴⁴

İç savaş ve çatışma alanlarında siyasî, ekonomik, askerî ve insanî çıkarlar temelinde faaliyet gösteren hükümet dışı aktörler, esasında Soğuk Savaş dönemindeki müdahale stratejilerinin yerini almışlardır.⁴⁵ Kaldor tarafından “yeni savaşlar”⁴⁶ olarak kavramlaştırılan bu uluslararası müdahale biçimi, geleneksel savaş mantığını değiştirmiştir. Yeni savaşlar, devletler vasıtasıyla yürütülen ama teritoryal (toprak temelinde) olmayan bir ağ savaşı

⁴¹ Mürsel Bayram, “Angola İç Savaşı'nın Ana Aktörleri ve Uluslararası Ramifikasyonları”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Temmuz 2016, s. 365-383.

⁴² Philip Le Billon, “Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975–2000”, *African Affairs*, Cilt 100, Sayı 398, 2001, s. 55-56; Walter Martin James, *A Political History of the Civil War in Angola, 1974–1990*, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1992.

⁴³ Carl von Clausewitz, *De La Guerre*, Minuit, Paris, 1955; Beatrice Heuser, “Clausewitz's Ideas of Strategy and Victory”, Andreas Herberg-Rothe ve Hew Strachan (ed.), *Clausewitz in the 21st Century*, Oxford University Press, 2007, ss. 132-163.

⁴⁴ Haldun Yalçınkaya ve Kadir Tamer Türkeş, “Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar”, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 4, Sayı 7, Haziran 2008, s. 57.

⁴⁵ William Reno, *Warlord Politics and African State*, Boulder.CO, Lynne Rienner, 1998.

⁴⁶ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a New Era*, Polity Press, Londra, 1999.

biçiminde düşünülebilir. Bu savaşlarda konvansiyonel orduların yerini devlet görevlileri, sosyal gruplar ve diasporalardan oluşan bir transnasyonal kaynak ağı almıştır.⁴⁷

Enerji kaynaklarıyla bağlantılı “yeni savaşları” Çad/Sudan sınırında yaşanan Darfur Sorunu’na uyarlamak mümkündür. Darfur Sorunu, 50 yılı aşkın bir tarihî arkaplanı olmasına rağmen, 2003-2004 yıllarında dünya gündemine gelmiştir. Bölgede 1980’li yıllarda başlayan kabileler arası çatışmalar, 2003 yılında hükümet güçlerine karşı gerçekleştirilen saldırılarla birlikte uluslararasılaşmıştır. Sorunun, ulusal anlamda Sudan’ı bağımsızlığından beri meşgul eden ve iki milyondan fazla insanın ölümüne neden olan Kuzey-Güney çatışmasının son bulunduğu ve tarafların anlaşma masasına oturduğu bir dönemde patlak vermiş olması, uluslararası bağlamda ise Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’a müdahalesi ile aynı günlerde dünya gündemini meşgul etmeye başlaması dikkate şayandır.

Darfur’daki doğal kaynaklar, direkt olarak isyancılar tarafından ele geçirilmeye çalışılmasa da iç savaşa müdahil olan aktörlerin eylemleri dolaylı olarak çatışma sürecini etkilemiştir. 1990’lı yıllarda ABD ve BM’nin Sudan Hükümeti’ne ambargo uygulamasını fırsat bilen Kanadalı petrol şirketi Talisman, Sudan’ın petrol sektörüne yatırım yapmaya başlamıştır. Bu durum Talisman’ı ABD ile paralel bir siyasî çizgide olan Kanada Hükümeti’yle karşı karşıya getirmiş ve petrol sahaları çevresinde depopülasyon uygulandığı gerekçesiyle Sudan’daki yatırımlarını geri çekmesi yönünde baskılara maruz bırakmıştır. Sudan’ın uluslararası ekonomik izolasyonundan istifade eden Çin, Sudan petrol sektörüne adım atmış ve askerî anlaşmalarla Sudan’ın iç savaşta kullandığı silahları temin etmiştir. Çin’in Sudan’daki enerji çıkarları, aynı zamanda Sudan’a yönelik BM yaptırımlarının diplomatik düzeyle sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Sudan Hükümeti ise Darfur’da isyancılara karşı kullandığı silahları büyük oranda petrol gelirleri sayesinde satın alabilmiş; ayrıca “düşman” küresel güçlerin siyasî ve ekonomik çıkarları gereği isyancıları destekledikleri gerekçesiyle buradaki isyana daha sert bir karşılık vermiştir. Diğer bir ifadeyle petrol, isyancıların kazanmamasını sağlama konusunda Sudan Hükümeti’ne bir gerekçe sunmuştur. İç savaşın fiilî aktörleri olan isyancılar için de mücadelelerini sürdürme gerekçelerinden birisi petrol olmuştur. Petrol sayesinde hem mücadelelerini meşrulaştırmaya çalışmışlar hem de hükümetin sunduğu barış anlaşmalarını kabul etmemek için “petrol gelirinden pay almak” gibi gerekçeler öne sürmüşlerdir.⁴⁸

Darfur’a ilişkin olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin ön ayak olduğu “soykırım” karşıtı kampanyalar, buradaki olayların uluslararası medyadaki yansıtılış biçimi ve bu propagandanın topladığı destek Nijerya/Biafra’daki gibi reelpolitik bir boyut taşımaktadır. Biafra ayrılıkçılığını destekleyen Fransa, Avrupa’da başarılı bir propaganda faaliyeti yürütmüş; Biafra, uzun süredir bir insanî dram yaşayan, “özgürlük ve soykırım arasında kalmış bir ulus” olarak takdim edilmiştir. Bu propaganda hem İngiltere halkı nezdinde taraftar bulmuş, hem de siyasî düzeyde İngiliz İşçi Partisi tarafından desteklenmiştir.⁴⁹ Biafra’da İngiltere ve Fransa kendi enerjeopolitik çıkarları doğrultusunda iç savaşa taraf olurken Darfur Sorunu’nun uluslararasılaşmasında ABD ve Çin’in çatışan çıkarlarının rol oynadığı söylenebilir.

SONUÇ

Savaş ve çatışmalarda rol oynayan sınırsız değişken vardır. Birim düzeyindeki bu değişkenlerden biri de enerji kaynaklarıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere

⁴⁷ Mark Duffield, *Global Governance and The New wars: The Meaning of Development and Security*, Zed Books, Londra, 2001.

⁴⁸ Mürsel Bayram, *Darfur Sorunu’nun Uluslararası Boyuta Taşınmasında Küresel Enerji Politikalarının Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2013.

⁴⁹ Childs, *Britain since 1945: A Political History*, s. 119.

1914 ile 1982 yılları arasında yaşanan 12 büyük uluslararası çatışmada enerji kaynaklarına erişimin büyük rolü olmuştur. Aynı durum iç savaşlar için de geçerlidir. Dünya üzerindeki iç savaşlar incelendiğinde bunların daha çok kaynak yönünden zengin Afrika ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, kıtanın sosyo-politik ve ekonomik dinamikleri kadar enerjipolitik dış müdahaleler ile de irtibatlıdır.

Uluslararası ekonomi-politik rekabette büyük güçlerin hegemonya araçlarından biri olan enerji kaynakları, iç savaşlarda daha çok kimlik politikalarını meşrulaştırıcı bir araç olarak işlev görmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik şikâyetler etno-politik mobilizasyonu güçlendirmektedir. Hırs ve şikâyet unsurlarını kullanabilen etkili bir liderliğin varlığı, etnik grubun politizasyon ve mobilizasyon düzeyini artırmaktadır. Dış faktörler ise grubun devlete karşı mobilize olma fırsatlarını belirlemektedir. Zira dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren isyancı örgütlerin çok azı egemen bir hükümetin silahlı kuvvetlerine meydan okuyabilecek büyüklüğe erişebilmektedir. Kimi örgütlerin başarılı, kimilerinin başarısız olması, giriştikleri savaşı finanse edebilecek dış desteğe ve kaynaklara sahip olup olmamalarına bağlıdır. Soğuk Savaş döneminde başarılı isyancı gruplar büyük güçlerden biri tarafından finanse ediliyorlardı. Bu dönemde rakip süper güçlerin patronajı altında yürütülen vekil savaşları, 1990'dan sonra “yeni savaş” konsepti doğrultusunda farklı stratejilerle devam etmiştir.

İç savaş-dış müdahale-enerji kaynakları ilişkisi dönemsel olarak değişmiştir. Kolonyal dönemde doğrudan müdahaleler, Nijerya iç savaşı üzerinden örneklediğimiz neo-kolonyal dönemde çatışan tarafları destekleme, Angola iç savaşı üzerinden örneklediğimiz Soğuk Savaş döneminde vekil savaşları, Sudan iç savaşı örneğinde ise “yeni savaş” konseptinin etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde enerji arz ve ulaşım coğrafyaları üzerinde ABD'nin gerçekleştirdiği doğrudan ve dolaylı müdahaleler, temelde Çin Halk Cumhuriyeti'nin yükselişinden kaynaklanan endişelerle bağlantılıdır.

KAYNAKLAR

- Aissaoui, Ali, Algeria: The Political Economy of Oil and Gas, Oxford University Press, 2001.
- Alao, Abiodun ve Olonisakin, Funmi, “Economic Fragility and Political Fluidity: Explaining Natural Resources and Conflicts”, Managing Armed Conflict in the 21th Century, Frank Cass, Londra, 2001.
- Amin, Samir, Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması, Maki, Ankara, 2004.
- Arbatov, Alexander A., “Oil as a Factor in Strategic Policy and Action: Past and Present”, Global Resources and International Conflict, Oxford University Press, 1986.
- Arıboğan, Deniz Ülke ve Bilgin, Mert, “New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, No 20, Kış 2009.
- Ballancie, Jean-Marie ve de la Grange, Arnaud, Mondes Rebelles: Guerres Civiles et Violences Politiques, Michalon, Paris, 1999.
- Basedau, Matthias ve Wegenast, Tim C., “Oil and Diamonds as Causes of Civil War in sub-Saharan Africa”, Colombia Internacional 70, Temmuz-Ağustos 2009.

- Bayram, Mürsel, Darfur Sorunu'nun Uluslararası Boyuta Taşınmasında Küresel Enerji Politikalarının Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2013.
- Bayram, Mürsel, "Angola İç Savaşı'nın Ana Aktörleri ve Uluslararası Ramifikasyonları", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 15, 2016.
- Bayram, Mürsel, "Afrika'da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları", ASOS Journal, Yıl 4, Sayı 28, 2016.
- Birch, Geoffrey ve St. George, Dominic, Biafra: The Case for Independence, Britain-Biafra Association, 1968, s.31.
- Buhaug, Halvard, "Geography, Rebel Capability, and the Duration of Civil Conflict", Journal of Conflict Resolution, Cilt 53, Sayı 4, 2009.
- Callinicos, Alex, "Emperyalizm teorisi günümüzü açıklıyor mu", <http://marksizmgunleri.org> (30 Mayıs 2012).
- Carmody, Pdraig R. ve Owusu, Francis Y., "Competing Hegemons? Chinese versus American Geo-economic Strategies in Africa", Political Geography, Cilt 26, Sayı 5, 2007.
- Cheldelin, Sandra; Druckman, Daniel ve Fast, Larissa, Conflict: From Analysis to Intervention, Continuum International, Londra ve New York, 2003.
- Childs, David, Britain since 1945: A Political History, Taylor and Francis, New York, 2006.
- Collier, Paul ve Hoeffler, Anke, "On the Economic Causes of Civil War", Oxford Economic Papers, Cilt 50, Sayı 4.
- Collier, Paul, "The Market for Civil War", Foreign Policy, Mayıs/Haziran 2003.
- Demir, İdris, "İsrail Enerji Arz Güvenliği", Akademik Orta Doğu, Cilt 3, Sayı 2, 2008.
- Demir, M. Faruk, Enerji Oyunu, Ayrım, İstanbul, 2010.
- DeRouen, Karl R. ve Heo, Uk, Civil Wars of the World: Major Conflicts since World War II, ABC-CLIO, California, 2007.
- Giritli, İsmet, Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika, Toker Yayınları, İstanbul, 1978.
- Hobson, John Atkinson, Imperialism: A Study, Cosimo, New York, 2005.
- Hulbert, Matthew, "Egypt and Global Oil Market: Geopolitics is Back," Globalist, 4 Şubat 2011.
- Humphreys, Macartan, "Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms", Journal of Conflict Resolution, Cilt 49, Sayı 4, 2005.
- Huntington, Samuel P., The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, Simon and Schuster, New York, 1996.
- James, Walter Martin, A Political History of the Civil War in Angola, 1974–1990, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1992.
- Klare, Michael T., Resource Wars: The Changing Landscape of Global Conflict, Henry Holt, New York, 2001.
- Klare, Michael, Kan ve Petrol, Marka Yayınları, İstanbul, 2006.

- Klare, Michael, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, Metropolitan Books, New York, 2008.
- Kozanoğlu, Hayri, *21.Yüzyılın Sosyalizmi İçin: Hem Eşitlik Hem Özgürlük, İthaki*, İstanbul, 2006.
- Le Billion, Philip, “The Geopolitical Economy of Resource Wars”, *Geopolitics*, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2004.
- Le Billion, Philip ve Cervantes, A., “Oil Prices, Scarcity and Geographies of War”, *Annals of the Association of American Geographers*, 2009.
- Le Billion, Philip, “ Oil And Armed Conflicts in Africa”, *African Geographical Review*, Cilt 29, Sayı 1, Haziran 2010.
- Le Billion, Philip, “Angola’s Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975–2000”, *African Affairs*, Cilt 100, Sayı 398, 2001.
- Leapman, Michael, “British Interests, Nigerian Tragedy”, *The Independent*, 4 Ocak 1998.
- Lecours, André, “Ethnonationalism in the West: A Theoretical Exploration”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 1, Sayı 6, 2000.
- Lenin, Vladimir İlyiç, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Eriş, İstanbul, 2003.
- Lujala, Paivi, “Deadly Combat over Natural Resources: Gems, Petroleum, Drugs, and the Severity of Armed Civil Conflict”, *Journal of Conflict Resolution*, 2008, 53(1).
- Obi, Cyril, “Enter the Dragon? Chinese Oil Companies and Resistance in the Niger Delta”, *Review of African Political Economy*, Cilt 35, Sayı 117, 2008.
- Pakenham, Thomas, *The Boer War*, Weidenfield and Nicolson, Londra, 1997
- Pala, Cenk, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar: Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, Yasak Elma, İstanbul, 2007.
- Pamir, Necdet, “Küresel Enerji Trendleri”, *Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyet’in Yüzüncü Yılında Türkiye ve Dünya*, ASAM, Ankara, 2006.
- Parlar, Suat, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.
- Pegg, Scott, “Globalization and Natural-Resource Conflicts,” *Naval War College Review*, Güz 2003, Cilt LVI, No.4.
- Ross, Michael, “Oil, Drugs and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War”, Karen Ballentine ve Jake Sherman (ed.), *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Boulder, 2003.
- “Secret papers reveal Biafra intrigue”, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/589221.stm> (3 Ocak 2000).
- Sevim, Cenk, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, *Journal of Yaşar University*, Cilt 26, Sayı 7, 2012.
- Sharp, Travis, “Resource Conflict in the Twenty-First Century”, *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Cilt 19.

UNDP Human Development Report, Oxford University Press, 1994.

Uwechue, Raph, Reflections on the Nigerian Civil War: Facing the Future, Trafford Publishing, Victoria, Kanada, 2004.

Uzokwe, Alfred Obiora, Surviving in Biafra: The Story of the Nigerian Civil War, iUniverse, Lincoln, NE, 2003.

Wallensteen, Peter ve Sollenberg, Margareta, "Armed Conflict, 1989-98," Journal of Peace Research, Eylül 1999.